

Gisteren werd in de Groningse Martinikerk de 26ste **Van der Leeuw-lesing** gehouden. Abdelkader Benali was co-referent. Hieronder staat de bekorte lezing van de Britse theologe **Karen Armstrong**.

Handvest voor het Mededogen

Voor het eerst in de geschiedenis heeft een steeds groter aantal mannen en vrouwen in de westerse wereld elke belangstelling voor godsdienst verloren. Inmiddels staan sommigen zelfs uitgesproken vijandig tegenover het geloof. In bepaalde kringen wordt godsdienst tegenwoordig als achterlijk en zelfs als verwerpelijk beschouwd. Dit is vooral in West-Europa het geval. Het geldt minder voor de Verenigde Staten, die nog altijd een sterk godsdienstig land zijn. Maar ook daar vinden militante atheïsten als Richard Dawkins, Sam Harris en Christopher Hitchens een breed en groeiend lezerspubliek. In andere delen daarentegen – in Azië, Afrika en Latijns-Amerika – heeft een godsdienstige opleving plaatsgevonden. Hoe is dit westerse ongenoegen over alles wat godsdienstig is te verklaren?

Er zijn onmiskenbaar redenen voor dit verval. Bij enkele van de ergste gruweldaden van onze tijd was godsdienst in het geding. De schelle stem van de extremisten heeft mensen die al van het traditionele geloof waren vervreemd, tot de overtuiging gebracht dat godsdienst van nature gewelddadig en onverdraagzaam is, en onverenigbaar met de moderne wereld.

De militante godsdienstigheid die vaak 'fundamentalisme' wordt genoemd en die in de 20ste eeuw uit verzet tegen de seculiere moderniteit in elke grote godsdienstige traditie is losgebarsten, heeft de indruk gewekt dat godsdienst niet samengaat met vooruitgang en democratie, en van nul en generlei waarde is geworden door wetenschappelijke ontdekkingen die de oude overtuigingen onhoudbaar hebben gemaakt.

Ik heb die mening ook gedeeld. Na een ongelukkige ervaring als jonge non heb ik het kloosterleven en de katholieke kerk verlaten en een jaar of vijftien gedacht dat ik wel klaar was met God, een begrip dat ik, eerlijk gezegd, ongeloofwaardig was gaan vinden. Maar na een reeks carrièrerampen was ik – enigszins tot mijn eigen verbazing – plotseling in de omstandigheid dat ik boeken schreef en tv-programma's maakte over de geschiedenis van de godsdienst, die aanvankelijk uiterst sceptisch en vijandig waren. Noodgedwongen veranderde ik van mening.

Na me zo'n twintig jaar niet alleen te hebben verdiept in de drie monotheïstische godsdiensten van het jodendom, het christendom en de islam, maar ook in oosterse tradities als het confucianisme, taoïsme, hindoeïsme en boeddhisme, is me nu duidelijk dat wij westerlingen, deels als gevolg van de rationele inslag van onze moderniteit, een tamelijk verwrongen beeld van godsdienst hebben ontwikkeld, dat in een aantal wezenlijke opzichten afwijkt van het pre-moderne geloof.

Maar al te vaak dient godsdienst ter ondersteuning van het ego en ter versterking van een identiteitsbesef. Dit is een van de gebreken van het fundamentalisme, dat stevast in een diepe angst voor vernietiging wortelt. Echt elke fundamentalistische beweging die ik in het jodendom, het christendom en de islam heb bestudeerd, is ervan overtuigd dat de moderne, seculiere of liberale maatschappij haar weg wil vagen. Als mensen zich met hun rug tegen de muur gezet voelen, kunnen ze gewelddadig uithalen. Daarom is de nadruk op de leer en het theologische geloof in boeddhistische termen 'ondeskundig'. De vroege taoïsten beseften dat sterke overtuigingen geestelijk gevaarlijk kunnen zijn, omdat we ons daar te sterk mee verzeelvanden en in onszelf verstrikt raken. Onze ideeën van God kunnen dan verafgoding worden, omdat ze te alleen maar menselijk en beperkt kunnen zijn. God kan dan een zuivere projectie worden van onszelf, met een hoofdletter, en met sympathieën en antipathieën als de onze.

De kruisvaarders trokken met de kreet 'God wil het!' ten strijde toen ze moslims en joden afslochten; ze projecteerden hun angst en afschuip op een godheid die ze naar hun eigen beeld en gelijkenis hadden geschapen en gaven daarmee hun vooroordeel een stempel van heilige goedkeuring. Nu trappen terroristen in diezelfde val.

Maar in haar poging het egoïsme te overstijgen, kan een godsdienst gemakkelijk ondeskundig worden. Een flink deel van mijn kloosteropleiding was bedoeld om ons gevoel van eigenwaarde te ondermijnen. We kregen voortdurend bij de kleinste misstap

een publieke uitbrander en lagen doorlopend op onze knieën onze gebreken te bekennen en vloeren en voeten te kussen. Dit was allemaal volstrekte tijdverspilling, want we werden zo geobsedeerd door ons eigen doen en laten dat we opgesloten raakten in het ego dat we probeerden te ontstijgen.

De grote wijzen zouden niets met zulke onzin hebben opgehad. Zij begrepen allemaal dat de veiligste manier om ons van egoïsme te ontdoen was om voortdurend mededogen aan te kweken. In ons mededogen leren wij met de ander mee te voelen, onszelf te onttronen als middelpunt van onze wereld en daar een ander te plaatsen. In de kern van alle grote religies vinden we dan ook het ideaal van mededogen.

Het is de lakmoesproef voor waarachtige spiritualiteit. 'Al ware het dat ik al het geloof had, zodat ik bergen verzette, zei Paulus, en de liefde niet had – die de voortdurende overstijging vergt van de in onszelf verdiepte eigen-dunk – zoo ware ik niets.'

'De liefde is lankmoedigheid, zij is goedertieren; de liefde is niet afgunstig; de liefde handelt niet lichtvaardiglijk, zij is niet opgeblazen; zij handelt niet ongeschiktelijk, zij zoekt zichzelf niet, zij denkt niet verbitterd, zij denkt geen kwaad. Zij verblijdt zich niet in de ongerechtigheid, maar zij verblijdt zich in de waarheid; zij bedekt alle dingen, zij gelooft alle dingen, zij hoopt alle dingen, zij verdraagt alle dingen.' (1 Corinthiërs 13:4-8)

Ook brengt het mededogen ons de verlichting van het Nirwana, verbindt ons met de Tao of, om met monotheïsten te spreken, brengt ons voor de onzegbaar transcendente God.

De dynamiek van het mededogen vindt haar klassieke uitdrukking in de Gulden Regel, die voor zover wij weten zo'n vijf eeuwen voor Christus werd verwoord door Confucius. Hij was een van de eerste mensen die glashelder maakte dat godsdienst niet te

Maar al te vaak dient godsdienst ter versterking van een identiteitsbesef

scheiden was van onbaatzuchtigheid. Zijn weg kende geen diepzinnige leerstellingen of complexe liturgische formules; alles kwam altijd weer neer op het belang van anderen met volstrekte en heilige eerbied te behandelen.

Wat was de rode draad die door al zijn leerstellingen liep? Welke van zijn lessen konden zijn volgelingen dag aan dag in praktijk brengen? 'Misschien de spreuk over shu ('wederkerigheid'), antwoorde Confucius. 'Doe nooit anderen aan wat je niet zou willen dat ze jou aan zouden doen.'

De Gulden Regel eist dat we dag aan dag in ons eigen hart kijken; nagaan wat ons pijn doet; en dan onder alle omstandigheden weigeren iemand anders deze pijn toe te brengen; dit vergt dat wij onszelf niet meer in een bijzondere en aparte categorie plaatsen, maar voortdurend onze eigen ervaring met die van anderen verbinden. Voor Confucius had mededogen de transcendente waarde die hij ren noemde; dit was onbeschrijflijk, want alleen iemand die het volmaakt in praktijk bracht kon hier enig idee van hebben.

Het leek op wat Socrates en Plato later 'het Goede' zouden noemen. Het was op zichzelf al een transcendente ervaring om de weg van hen te bewandelen. Yan Hui, de favoriete en meest mystieke volgeling van Confucius, verwoordde dit fraai toen hij 'met een diepe zucht' over het ren zei: 'Hoe meer ik ernaar tuur, hoe hoger de vlucht die het neemt. Hoe dieper ik erin boor, hoe harder het wordt. Ik zie het voor me, maar plotseling is het achter me. Stap voor stap word ik deskundig door de Meester meegelokt. Hij heeft mij verrijkt met cultuur en mij begrenst met ritueel. Ook als ik wilde ophouden, zou ik dat niet kunnen. Juist als ik het gevoel heb dat ik elk middel heb uitgeput, lijkt er iets te verrijzen wat scherp en helder boven me staat. Maar ook al verlang ik om dit te bereiken, ik kan maar niet ontdekken hoe ik er moet komen.'

Elke grote traditie heeft haar eigen versie van de Gulden Regel ontwikkeld. Maar ze gaan allemaal nog een stap verder, door te stellen dat het niet volstaat om onze goedgunstigheid tot onze eigen groep te beperken. We moeten jian ai hebben, 'zorg voor iedereen', zoals de Chinese wijze

Mozi (ca. 480-390) het noemde. Liefde voor onze familie, ons volk en onze uitverkoren groep gelijkgestemde metgezellen was soms ook gewoon groepsgevoel. Mozi leefde in een tijd dat de Chinezen te lijden hadden onder vreselijk geweld, dat gruwelijk veel slachtoffers zou maken. De enige manier om de Chinezen te beletten elkaar uit te roeien was volgens hem een universele toepassing van de Gulden Regel.

Omstreeks diezelfde tijd leerde in India Boeddha zijn volgelingen een meditatie die hij 'de onmetelijken' noemde. In elke fase van zijn yoga-reis naar de diepten van zijn geest, riep hij doelbewust de emotie van de liefde op – 'dat reus achtige, weidse en onmetelijke gevoel dat geen haat kent' – en richtte deze systematisch op alle delen van de wereld, zonder ook maar één plant, insect, dier, vriend of vijand uit zijn kring van medeleven weg te laten. Het doel van deze oefening was om een houding van totale berusting te berei-

den, en dat was uiterst moeilijk, omdat ons ego voortdurend oplet hoe andere dingen en mensen in ons voordeel kunnen zijn, of ons misschien vleien of onze belangen bevorderen. De onmetelijken waren bedoeld om de barricades neer te halen die wij ter bescherming van het broze ego bijna onbewust tussen onszelf en anderen oprichten. Als de geest zich bevrijde van zijn normale egoïstische vernauwing, voelde hij zich 'weids, zonder beperking, verruimd, zonder haat of klein-geestige kwaadwilligheid'.

Dit was de geest waarin Jezus zijn volgelingen voorhield hun vijanden lief te hebben en belangeloos hun weldaden aan te bieden zonder de hoop er iets voor terug te krijgen. Het woord 'liefhebben' impliceerde hier geen teedere genegenheid; in de joodse wet was 'liefhebben' een wettelijke term, die betekende behulpzaam en loyaal zijn en praktische steun bieden aan onze bondgenoten, burens en zelfs aan de vreemdeling. Dit is geen onpraktisch

ideaal, maar iets wat ruimschoots binnen het bereik ligt van elk toegewijd mens, al vergt het wel voortdurende kennis: 'Want indien gij liefhebt die u liefhebben, wat loon hebt gij? Doen ook de tollenaars niet hetzelfde?' De evangelisten stelden een Jezus voor die in uitzonderlijke mate naar deze opdracht handelde, zijn beulen vergaf, de andere wang toekeerde en met iedereen om hem heen begaan was terwijl hij zelf tot allerlaast leed.

Mededogen is geen liefdelijke deugd. Godsdienstige en seculiere mensen willen vaak liever gelijk hebben dan dat ze mededogen betonen, maar dat is natuurlijk zuiver egoïsme. Door de eeuwenlange institutionele, politieke en intellectuele ontwikkeling is het belang van het mededogen in de godsdienst vaak versluierd.

Daarom werk ik aan de opstelling, lancering en verbreiding van een Handvest van het Mededogen, op te stellen door het grote publiek – online – en door een commissie van religieuze leiders uit de drie godsdiensten van Abraham die op het ogenblik zulke problemen met elkaar hebben. Naar we hopen zal dit worden ondertekend door duizend religieuze leiders uit alle grote godsdiensten. Dit Handvest zal ook praktische wenken geven om mensen bewust te maken van de geest van de Gulden Regel, die de kern van al onze grote tradities vormt.

Mededogen is niet alleen meer een verheffende keuze. Het is inmiddels wezenlijk voor ons voortbestaan. Wij leven in een wereld die gevaarlijk is gepolariseerd; vaak is de godsdienst gebruikt – of liever: misbruikt – om de haat te

voeden die de toekomst van de mens bedreigt. In een militant seculiere wereld, waarin het geloof veelvuldig onder vuur komt te liggen, worden de gelovigen soms defensief. Maar al te vaak lijkt de godsdienst die het publieke debat beheerst, niet meer dan een uiting van institutionele eigenwaan: mijn geloof is beter dan het jouwe! Maar zoals de taoïsten opmerkten: zodra mensen zelf in hun geloof binnendringen, raken ze de draad kwijt en gaan ruziën of worden bemoeizuchtig of zelfs onvriendelijk. In ons streven naar transcendentie kunnen we ons beter richten op dat waaraan we ontstijgen – egoïsme, hebzucht, haat en destructieve angst.

De taoïsten beseften dat mensen die zich op datgene richten waarnaar ze hoopten te transcenderen en die dit dogmatisch probeerden te bepalen en vast te leggen, een zucht tot inquisitie zouden kunnen ontwikkelen die 'ondeskundig' was. Maar in de geest van de Gulden Regel: als mensen door onze overtuigingen – seculier of godsdienstig – oorlogszuchtig, onverdraagzaam en onvriendelijk jegens anderen geloof worden, dan zijn ze niet deskundig; als daarentegen hun overtuigingen – godsdienstig of seculier – hen bewegen om met mededogen te handelen en de vreemdeling te eren, dan zijn ze goed, nuttig en deugdelijk.

Wij allen – godsdienstig of seculier – hebben tegenwoordig de taak een wereldgemeenschap op te bouwen waarin de volkeren in harmonie en respect kunnen samenleven. Elke ideologie – godsdienstig of seculier – die haat of minachting voor een willekeurige

groepering of bevolking kweekt, zal de toets van onze tijd niet doorstaan. Als onze godsdienstige tradities niet aan dit project kunnen bijdragen, dan zullen ook zij niet de toets van de 21ste eeuw doorstaan. Lang geleden legde Mozi uit dat een welbewuste en onbaatzuchtige 'zorg voor iedereen' in ons aller belang was. We weten nu dat dit zo is. Wat vandaag in Afghanistan of Irak gebeurt, zal morgen vermoedelijk zijn weerslag in Londen of Washington hebben.

Onze uitdaging is hoe we de Gulden Regel mondiaal kunnen vertolken. We moeten inzien dat we de aspiraties van andere volken even serieus moeten nemen als de onze, en weigeren om andere groeperingen of volken te behandelen op een manier waarop we zelf niet behandeld zouden willen worden. Dit zal uiteindelijk iedereen meer baten dan zelfzuchtige, chauvinistische of kortzichtige maatregelen. We leven in een wereld waarin kleine groepen steeds vaker een destructieve kracht zullen bezitten die tot nu het domein was van de nationale staat. Tenzij we ons gedrag veranderen en het ethos van de Gulden Regel toepassen, zullen we vermoedelijk geen levensvatbare wereld aan de volgende generatie kunnen overdragen.

De toepassing van de Gulden Regel hoeft geen bittere plicht te zijn. We kunnen er een spiritueel proces van maken dat ons tot verlichting zal brengen. Ik zou graag besluiten met twee verhalen die de spiritualiteit van jian ai uitdrukken. Het eerste is het verhaal van Abraham die in Mamré voor zijn tent zit en aan de horizon drie vreemdelingen ziet.

Illustratie Tammo Schuringa

In het oude Nabije Oosten waren vreemdelingen gevaarlijk omdat ze niet aan de regels van de plaatselijke bloedwraak gebonden waren en ook van ons zouden maar zeer weinigen drie volslagen vreemden van de straat in huis halen. Maar Abraham liep de drie vreemdelingen tegemoet, boog voor hen alsof het goden of koningen waren, onthaalde hen in zijn kamp en zette hun een overvloedige maaltijd voor.

En in de loop van het gesprek dat volgde, bleek heel vanzelfsprekend, zonder veel fanfare, dat een van die onbekende bezoekers de God van Abraham was. De daad van praktisch mededogen had tot een goddelijke ontmoeting geleid. En het is van groot belang dat de ontvangers van Abrahams vriendelijkheid vreemdelingen waren. In het Hebreuws is het woord voor heilig qadosh; de letterlijke betekenis hiervan is 'afzonderlijk, anders'. Soms kan juist het 'andere' van de vreemdeling – ons aanvankelijke gevoel van angst, paniek of zelfs afkeer – ons aanwijzingen geven van de heiligheid die wij God noemen en die alles wat wij ons kunnen voorstellen te boven gaat.

Het tweede verhaal komt uit de *Illias* van Homerus, die, zoals u weet, het verhaal vertelt van één klein voorval in de oorlog tussen de Grieken en Trojanen. Achilles, de Griekse legeraanvoerder, had ruzie met koning Agamemnon gemaakt. Mokkend en zelfzuchtig trok hij zijn troepen uit het leger terug, tot grote schade van de Griekse zaak. Als gevolg van Achilles' egoïstische en onverantwoordelijke driftaanval werd zijn geliefde vriend Patroclus gedood door Hector, een van de Trojaanse prinses. Gek van verdriet en woede leek Achilles zelfs zijn menselijkheid te verliezen. Hij daagde Hector uit tot een duel, doodde hem, verminkte het lijk voor het oog van de Trojaanse koninklijke familie en weigerde de familie het lijk terug te geven om het te be-

Elke ideologie die haat kweekt, zal de toets van onze tijd niet doorstaan

graven. Dit betekende dat Hectors ziel nooit rust zou krijgen. Maar op een avond kwam Hectors oude vader, koning Priamus van Troje, incognito het Griekse kamp binnen en betrad tot ieders verbazing de tent van Achilles. De oude man zonk ter aarde en omvatte Achilles' knieën, en zoals Homerus ons vertelt: 'kuste de gevaarlijke, moordende handen die zoveel van zijn zonen hadden gedood.'

Zijn verdriet en uiterste zelfvernederen riepen bij Achilles een hartstochtelijk verdriet om zijn eigen vader op. In zijn sympathie en mededogen met de vader van de man die zijn beste vriend had gedood, hervond Achilles zijn menselijkheid. Hij legde voorzichtig het lijk van Hector in de armen van Priamus en in een ogenblik van verwondering en stil ontzag keken de twee mannen elkaar aan. De ervaring van het zelfontledigende medeleven had hen in staat gesteld om het goddelijke en goddelijke in de ander te zien. Dit is de spiritualiteit die wij in onze tijd nodig hebben.

Ik zou willen besluiten met een zeer vroeg boeddhistisch gebed, ter begeleiding van de meditatie van de onmetelijken, dat reikt tot het uiterde der aarde. Het kan door iedereen worden uitgesproken, ongeacht zijn of haar overtuiging – of het ontbreken daarvan. Als wij dit gebed als deel van ons diepste wezen zouden kunnen toelaten, zouden we een eerste zin in de betekenis van godsdienst krijgen.

*'Laat alle schepselen gelukkig zijn!
Zwak of sterk, van hoog, gemiddeld of laag aanzien,
Klein of groot, zichtbaar of onzichtbaar, nabij of veraf,
Levend of nog ongeboren – mogen zij allen volmaakt gelukkig zijn!
Laat niemand tegen iemand liegen of enig schepsel, waar ook, minachten.
Moge niemand, uit woede of haat, enig schepsel kwaad toewensen!
Laat ons alle schepselen koesteren, als een moeder haar enige kind!
Mogen onze liefhebbende gedachten de gehele wereld vullen, boven, onder, wijf en zij –
Zonder beperking; een grenzeloze goedwilligheid jegens de gehele wereld,
Onbeperkt, vrij van haat en vijandschap!'*

Vertaling: Rien Verhoef